

Jogi kultúra, processzusok, rituálék és szimbólumok

Szerkesztette
MEZEY BARNA

Bibliotheca Iuridica
Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar
tudományos kiadványai

Acta Congressuum
14

ISSN 1587-8821

Gondolat Kiadó
Budapest, 2006

gyűlésében a félköríves alsó széksorokban foglaltak helyet az állandó bizottságok elnökei is, illetve az érintett ügy előadói (*rapporteurs*).¹⁴

Külön jelentősége lehet a nem parlamenti tagok üléstermi elhelyezésének. Az amerikai alkotmányos konvenció szerint például az elnök és kormányának tagjai nem vehetnek részt a Kongresszus ülésein, aminek az a legfőbb biztosítéka, hogy a két házban nincsen ülőhelyük. Pont fordítva van Nagy-Britanniában, ahol a kormány tagjai – akik a brit parlamenti konvenció szerint csak a parlamenti tagok közül kerülhetnek ki – értelemszerűen a kormánypárti padok első sorában ülnek – szemben az ellenzéki árnyékkormány tagjaival. Más parlamentekben a kormánytagok székei a házelnök jobbján vagy balján vannak elhelyezve, míg például Magyarországon a kormánytagok ülései – első széksorként – követik a parlamenti sorok félköríves (illetve patkó alakú) vonalát. Ez az elrendezés – a területi alapú svéd és norvég ülésrendhez hasonlóan – azzal jár, hogy egyes miniszterek felszólalásaikkor az ellenzéknek háttal állva, saját támogatóik felé fordulva kénytelenek beszélni, ami némileg furcsa a parlamenti kormányformák szimbólumrendszerében (s ehhez társul az az állítólag fontos pszichikai vonás, hogy ezáltal beszédük során nem érzik maguk mögött szimpatizánsaik táborát).

Más közjogi méltóságok vagy a parlamenti ülés alkalmi meghívottai rendszerint külön, rögzített helyen ülnek. Minden esetben a képviselői széksoroktól szigorúan elkülönített helyen – többnyire galérián, karzaton – foglalhat helyet a nyilvános ülések közönsége – súlyos sérelme lenne a parlament privilégiumainak, ha az ülésterembe a jogosultakon kívül bárki beléphetne.

VÖLGYESI LEVENTE

A városi tisztségviselők megválasztásának processzusa és rituáléja az újkorban

Minden közösség működéséhez elengedhetetlenül szükséges, hogy körülhatárolt és meghatározott feladatkörrel ellátott felelős vezetői legyenek. Ezek a személyek és testületek képviselik tagjaikat harmadik személyek és más hatóságok irányában, s legalább annyira fontos, hogy egyben a kommuna érdekeit is megjelenítik. Ezért tehát igen nagy jelentőséggel bír, hogy ezek a vezetők miként kerülnek az adott közösség élére. A közösség annál inkább magáénak érzi és legitimálja vezetőit, minél több beleszólása van megválasztásukba. Ezért fontos a helyi szokások érvényesülése, amelyeket áthatnak profán és szakrális rituálék egyaránt.

Jelen tanulmány keretében a magyarországi városok közül vizsgálunk meg pár reprezentatívnak tekinthető példát, hogy a polgárság tisztségviselőit miként választja meg, és milyen szertartás keretében iktatja be őket hivatalukba. Az említett városok között szabad királyi városok és mezővárosok is szerepelnek. Függetlenül a települések közjogi státusától, eljárásai szabályaikra a tradíció mellett igen nagy hatással van a kölcsönös mintaátvétel. A királyi vagy földesúri városok esetében sokszor a polgárság szabad kezét kap a vezető réteg kiválasztásában, a felettes szerv esetleg csupán felügyeleti vagy megerősítési jogát gyakorolja, azt is legfeljebb jelképes módon.

Érdekes megfigyelni a választott tisztviselői kar és a választó polgárság egymáshoz való viszonyát. Ameddig a török kiűzését követő bizonytalan időszakban viszonylagosan változatos képet mutat a választási eljárás statikus és dinamikus oldala, addig a 18. század közepétől erőteljes központi egységesítési törekvés jelenik meg, elsősorban a Magyar Királyi Helytartótanács törvényhatóságokat felügyelő jogkörén keresztül. Bár ez a felügyelet közvetlenül csak a szabad királyi városokat érinti, a mezővárosokban is érezteti közvetett hatását, hiszen jogvita esetén a földesúr, majd a vármegye – felettes közigazgatási – joghatóságán keresztül máris eljutot-

¹⁴ Finer, Herman: *Governments of Greater European Powers*. London, 1956, Methuen & Co. Ltd., 375. o.

tunk az előbb említett kuriális szerv törvényhatósági felügyeleti jogköréhez. A királyi mezővárosok esetében pedig a Magyar Kamara, mint a földesúri jogok gyakorlója szintén a központosítás medrébe tereli a városi joggyakorlatot.

Az újkor folyamán tehát semmiféle központi szabályozás nem volt annak érdekében, hogy a városi tisztségviselők megválasztásának eljárását meghatározzák. Teljes szabadságról sem beszélhetünk, mert – amint fentebb megjegyeztük – a Magyar Kamara és a Helytartótanács ellenőrizte a szabad királyi városok választási eljárását és szakigazgatási feladatainak ellátását, elsősorban persze csak azzal, hogy évente jelentést kért a feladatok elvégzéséről.

Az írásbeliség hiánya igen jellemző. A választások szóban történtek, részletes jegyzőkönyvezésre nem került sor, legfeljebb a felmerülő rendkívüli eseményeket foglalták írásba. Így igen kevés adattal rendelkezünk, legfeljebb személyes naplók állnak rendelkezésre, mert a városok a felsőbb hatóságok irányában nem kívántak támadási felülettel szolgálni azáltal, hogy túlzottan részletes jelentéssel szolgálnak. Pest például igen pórul járt, amikor a Helytartótanács 1751. évi leiratában megváltoztatta a tanácsválasztás menetét. Ennek értelmében a kieső városi tanácstagot már nem a belső tanács választotta ki, választópolgárság jelöltjeiből hanem fordítva: a felsőbb utasítás értelmében a belső tanács jelöltjeiből kellett a választó polgárságnak választania.¹

A választási rendszer városonként változó. Amíg Kassán például az egész tisztségviselői kart évente lecserélték, addig Budán és Pesten csupán minden páratlan esztendőben, tehát kétevente, s csupán a vezető tisztségviselőket – a polgármestert és a szószólókat – választották újra.² A városi polgárság mindig fokozott érzékenységgel bírt a demokratikus intézmények iránt, olyan város – ideértve a mezővárosokat is – nem volt, amelyben rendszeres időközökben választások ne zajlottak volna.

A választási eljárás során mindig figyelembe vették a nemzetiségi, foglalkozásbéli és vallási összetételt is, természetesen csak a bevett vallások és a polgárjogot nyert nemzetiségek koordináta-rendszerében. Így például Kecskemét mezővárosban, amelynek lakossága túlnyomórészt magyar volt, a reformátusok és a katolikusok valós számarányának megfelelően töltötték be a városi tanácsot.³ Kassán volt olyan esztendő, amikor a városi tanács azonos számú katolikus, evangélikus és református vallású tanács-

tagból állt.⁴ Óbuda mezővárosban a városi tanács egyharmada magyar, kétharmada német. Ez érthető, hiszen a 17. század végén nagyarányú német betelepítés volt, így az addig szinte színtiszta református magyarságot számarányában jócskán meghaladta a katolikus németek létszáma. Óbudán a 19. század elejére a külső tanács 40 fős lett. A 40 tagú külső tanács fele a gazdákat és a zselléreket, egynegyede a kézműveseket, egynegyede a magyarokat képviselte. 1825 táján a külső tanács száma 30, majd 60 fő, s a képviselő is megváltozik benne: kétharmada a szőlősgazdákat, egyharmada a kézműveseket képviseli. A városbíró három évig szőlősgazda, két évig kézműves. Ha a bíró szőlősgazda, akkor a szószóló kézműves, és viszont.⁵ Győrött a 18. század elején a magyar bíró mellett külön német helyettes bírót is választanak.⁶

A városi tisztségviselők választásának megvolt a maga rituáléja is. Ameddig Kecskeméten az volt csupán az elvárás, hogy a megválasztott tisztségviselők – akik természetesen valamelyik bevett valláshoz tartozzanak – saját felekezetük szerinti templomban az elkövetkezendő vasárnap a hívő közösség előtt tegyék le a tisztségviselőkre vonatkozó esküt, addig a háromvallású Kassa esetében a teljes választási eljárás és az eskütétel is a katolikus templomban történt kizárólagosan. Az is igaz, hogy kamarai ellenőrzés alatt az is jelentős engedménynek számított, hogy nem csupán katolikus vallásúak vállalhattak hivatalt. A jelentőségét növeli, ha tudjuk, hogy ekkor a fővárosban, Budán, a városfalakon belül csak katolikus németek telepedhettek le.⁷

Budán az alábbiak szerint zajlott le az eljárás. Belső tanácsos választása esetén a belső tanács jelölt három személyt, ebből a külső tanács és a választó polgárság együttesen választott. A polgármester és a bíró személye a belső tanács tagjai közül kerül ki, s a külső tanács és a választó polgárság választotta meg őket egyszerű szótöbbséggel. A budai tisztújítások alkalmával a polgármestert és a bírót kétevente – minden páratlan évben – kellett megválasztani Szent György napján. Kezdetben ennek rendje esetleges volt. 1713-ban készült jelentés már tartalmazza az eljárás menetét. Először a tanács behívással kiegészítette önmagát, majd összehívta a választó polgárságot. Ez utóbbi testület szószólót választott, majd szentmise következett. Utána a választó polgárság megválasztotta az új polgármestert és a városbíró. A polgármester a templomban, a városbíró a következő tanácsülésen tett esküt.

⁴ Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: *Rákóczi tükrök – Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról*. Budapest, 1973, 517–519. o.

⁵ Nagy István – Nagy Lajos – Wellmann Imre: i. m. 311. o.

⁶ Csizmadia Andor: Győr küzdelme a szabad királyi városi rangért. In *Győri Szemle Könyvtára*. 25. kötet. Győr, 1943, 20. o.

⁷ Diploma Leopoldinum, 1703.

¹ Kosáry Domokos: Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig. In *Budapest története*. III. Szerk. Gerevich László. Budapest, 1975, 173. o.

² Nagy István – Nagy Lajos – Wellmann Imre: *Budapesti I. sz. Állami Levéltár, Buda sz. kir. főváros, Pest sz. kir. város, Óbuda mezőváros levéltárjai*. Budapest, 1959, 181. o.

³ Iványosi-Szabó Tibor: *Kecskemét gazdasága és társadalma a polgári forradalom előtt*. Kecskemét, 1991, 79. o.

1727-től viszont a processzus az alábbiak szerint zajlott. A hagyományos Szent György-napra a belső tanács összehívta a választó polgárságot, tagságát esetleg kiegészítette. Veni Sancte következett, majd a főjegyző felolvasta a királyi utasítást, s a választó polgárság új szószólót választott a tanács három jelöltje közül.⁸ Most mondott le a polgármester és a városbíró, amely tisztségeket a külső tanács és a választó polgárság megválasztott. Utána a plébániatemplomba vonultak, hogy letegyék az esküt. Budán állandóság uralkodott, nagy személycserékre nem került sor. 1765-től a Magyar Kamara utasítása szerint kötelező a titkos szavazás, urnák, valamint fehér és fekete golyók segítségével. A belső tanács élethossziglani kinevezéssel bírt.⁹

Pesten is hasonló volt a helyzet. A tisztviselők választásának rendjét 1731-ben rögzítették, amikor megalakult első ízben a választó polgárság. A választásra itt is Szent György napján került sor. Az előestén a belső tanács, a két szószóló és külső tanácsosok megválasztották a három nemzetből (német, magyar, görög) a százas választó polgárságot. Másnap a külső tanács üres helyeinek betöltésére került sor: a külső tanács jelölt, a belső tanács választott. A százas polgárság szószólót választott, valamint városbíró a belső tanács tagjaiból. Külön városi (ítélő)bírót nem választottak költségkímélési okokból, bár ezt már 1725-ben felvetették. Ettől az esztendőől kezdődően, ha egy tanácsos kiesett, a százak három jelöltjéből választhatott a belső tanács új tanácsost. A választó polgárság tagságát a polgárjoggal rendelkező lakosok egészítették ki évről évre.

1751-ben a Magyar Királyi Helytartótanács – hivatkozva az országos gyakorlatra – úgy rendelkezett Pesttel kapcsolatban, hogy a belső tanács és a bíró választásánál a belső tanács jelöljön három személyt, s a külső tanács és a választó polgárság együttes ülésen válasszon. Ez a rendelkezés egyben a tágabb közösség jogainak szűkülésével járt.

A választás menete a 18. század közepén Pesten tehát az alábbiak szerint rögzült. Választás kétévente volt. Szent György napján megszólalnak a harangok. A polgárok a városházán meghallgatták a királyi parancsot a tisztújításra, majd a városbíró és a szószólók lemondtak. A szentmisét követően a választó polgárság betöltötte a megüresedett tanácsosi helyeket, kiegészítette önmagát, s megválasztotta a szószólókat és a városbíró. A tanácsosi tisztség itt is élethossziglani volt. A titkos szavazás viszont – szemben Budával – itt nem ment át a gyakorlatba.¹⁰

Nézzük meg a szomszédos mezőváros, Óbuda esetét. Zichy Miklós gróf – mint földesúr – 1746-ban bocsátotta ki instrukcióját a város igazgató-

sával kapcsolatosan. Az élethosszig választott tanács tizenkét tagú, nyolc tag német, négy tag pedig magyar. Volt egy piacbíró, egy jegyző, valamint egy német és egy magyar kisbíró. A község a tizenkét esküdt közül bírót választott évenként úgy, hogy két évig német, egy évig pedig magyar a bíró. Ez nem mindig tudott érvényesülni, mert a protestáns magyarok nem voltak hajlandók letenni a hivatal elfoglalásához szükséges esküt. A kiesett esküdt helyére a földesúr három jelöltje közül a község választott újat.¹¹

A választás igen részletesen ismertett menetét Kassán érdemes végigkísérni, mert ezt egy szemtanú nagy részletességgel feljegyezte, amíg másutt sokszor csak a választás megtörténtének tényét közlő lakonikus jelentés szövege maradt fenn.

A választási eljárást a kassai polgárok évente megismételték, a tisztikar minden évben teljes egészében megújult. Természetesen egy személy adott posztra tetszőleges alkalommal újraválasztható volt. A tisztújításra januárban, a naptári év elején került sor. Vízkeresztet követő vasárnap előtti csütörtökön a hivatalában lévő választó polgárság lemondott. Szombaton a városbíró és a tanács megválasztotta az új választó polgárságot. Még ezen a napon az esti órákban az újonnan megválasztott tagoknak cédulát küldtek ki, amelyen a nevük és a megválasztottságuk ténye állt. Vasárnap hajnali négy órai időpontra hívták az átadott cédulák az újdonsült tagokat a városházára.

A városházán a megjelent tagok átadták cédulájukat egy poltúrával egyetemben. Aki ezen kötelezettségének nem tett eleget – hiszen tudjuk, a feudális tisztségek vállalása általában kötelező volt –, két magyar forint megfizetésével bírságolták. A „mandátumigazolást” követően a városi plébánost a városházára kísérték, aki itt misét mondott a bölcs és igazságos választás érdekében. Német és magyar nyelven három szentírási szakaszt olvastak fel. A nép főszószólója intelmet intézett a választópolgársághoz, majd a Miatyánk elimádkozása után megkezdődött a városi nép új főszószólójának a megválasztása.¹² A sikeres választást követően a választó polgárság két tagja felkereste házában az új főszószólót, majd a városházára kísérté, ahol hivatali elődje iktatta be őt hivatalába.

Ezt követően az egész választó polgárság a nagytemplomba vonult. A plébániai nagymise után a templomból mindenki hazakísérte az új főszószólót, imát mondtak érte, és mindenki – jókívánásaikat tolmácsolva – kezet fogott vele. A régi szószóló délután négy órára a tanácsosokat a városházára hívatta és ott a városatyák asztalánál az egész városi tanácsot feloszlatta.

⁸ 1763 óta már két szószólót választottak: egy németet és egy magyart.

⁹ Kosáry Domokos: i. m. 168. o.

¹⁰ Kosáry Domokos: i. m. 173–176. o.

¹¹ Kosáry Domokos: i. m. 178. o.

¹² Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: i. m. 519. o.

Hétfőn reggel négy órakor a választó polgárság szintén a városházára ment. A szentmise keretében az elmúlt napi szertartáshoz hasonlóan felolvastak három szentírási részletet. A szent cselekményt követően a választó közösség megválasztotta az új városbíró. Az új városbíró a választó polgárság tagjaival egyetemben a nagytemplomhoz vonult. A kapuban a régi városbíró és a leköszönő városi tanács várta az eddig már megválasztott új tisztségviselőket. A nagytemplom kapujában a nyilvánosság előtt a régi városbíró most leköszönt. Ekkor a nép új szószólója megnevezte az új városbíró, és bevonultak mindannyian a templomba. A templomban felcsendült a Te Deum, majd a bíró mondta el beszédét. A leköszönő városi tanácsos urak hazakísérték az új bírót, és a háza előtt búcsúzkodás közben gratuláltak neki.

Már péntek reggel volt, a választási eljárás nyolcadik napja, amikor a választó polgárság hajnali négy órakor ismét a városházán egybegyűlt. Az immár harmadik ilyen alkalommal szintén szentmise három bibliai idézettel, majd megválasztották a tizenkét tanácsost. Ezzel most már megválasztották a három meghatározó hatalmi tényezőt, amely: a választó polgárság, a városi tanács és a városbíró.

Szombat reggel hét órakor a választó polgárság ismét egybegyűlt, határozatokat hozott. A hatalmat a városi polgárság nevében az új előljáróságra ruházta. Végül a város bírāja, majd a tanácsos urak, végül a választó polgárság tagjai letették a szokásos esküt.

A leköszönő bírák mértékletességre intéséről Kecskemét szolt. 1712. május 1-jén kelt az a szabályrendelet, amely a leköszönő bírák megvendégeléséről tartalmazott rendelkezéseket. Úgy tűnik, ezek az alkalmak nem az önmegtartóztatás pillanatai voltak, mert az étel-, ital- és pénzadományok nagyságát az óbírák esetében a tanács erősen mérsékelte rendeletében.¹³

Összefoglalva a fentieket, elmondhatjuk, hogy a feudális kori partikularizmusnak némileg gátat szabott az állam felügyeleti joga, valamint a kiváltságlevelekben vagy úrbéri szerződésekben meghatározott, néha igen minimálisnak mondható eljárási rendtartások. Ennek ellenére megállapíthatjuk, hogy minden városban az írott keretszabályok mellett viszonylagosan szabadon érvényesülhetett az íratlan szokásjog a választási eljárást illetően, amely sokszor a tisztviselői kar állandóságának és így a változatlan-ságból fakadó biztonság érzésének megteremtését szolgálta.

¹³ Bács-Kiskun Megyei Levéltár IV. 1504. a/2. Szilády Károly másolata az 1708–1713. évi tanácsülési jegyzőkönyvből.

KÖTETÜNK SZERZŐI

Barna Attila

tudományos segédmunkatárs, MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport

Bertényi Iván DSc

egyetemi tanár, ELTE Bölcsészettudományi Kar

Bódiné Beliznai Kinga

egyetemi adjunktus, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar

Davidovics Krisztina

PhD-hallgató, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar

Föglein Gizella CSc

egyetemi docens, ELTE Bölcsészettudományi Kar

Horváth Attila PhD

egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Jog- és Államtudományi Kar

Izsák Lajos DSc

intézetigazgató, egyetemi tanár, ELTE Bölcsészettudományi Kar

Kabódi Csaba CSc

tanszékvezető, egyetemi docens, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar

Kajtár István DSc

tanszékvezető, egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kar

Karácsony András CSc

tanszékvezető, egyetemi tanár, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar